

In de marge van de samenleving. De sociale positie van uitvaartpersoneel in het Antieke Rome

Thomas Bliznicki

Wanneer in Nederland iemand overlijdt, ligt de aandacht van de buitenwereld bij het lichaam. Het wordt gewassen, gekleed en eventueel nog verder verzorgd met parfums of door het knippen van de haren. Dit wordt vaak gedaan door professionele verzorgers. Er is voor belangstellenden een mogelijkheid om het lichaam van de overledene te bezoeken tijdens de opbaringsperiode voordat de uitvaart plaatsvindt; deze periode duurt gemiddeld vijf werkdagen. Na de opbaringsperiode volgt de uitvaart. De uitvaartleider neemt na het overlijden de meeste zorgen over van de naaste familieleden zodat zij zonder veel praktische afleiding aan het rouwproces kunnen beginnen. De uitvaartleider neemt tijdens de uitvaart de rol van ceremoniemeester op zich. Hij wordt tijdens de uitvaart bijgestaan door, onder anderen, dragers en een of meerdere chauffeurs voor de rouwauto en eventuele volgauto's. Dit uitvaartpersoneel speelt een belangrijke rol en krijgt hier ook persoonlijke en maatschappelijke erkenning voor.

Deze uitvaartspecialisten bestonden ook in de Romeinse wereld tussen de tweede eeuw vóór en de tweede eeuw na Christus. Voorbeelden hiervan zijn de *pollinctor* (assistent uitvaartleider) en de *dissignator* (ceremoniemeester van een processie).¹ De houding ten opzichte van deze uitvaartspecialisten was erg negatief en was niet te vergelijken met de houding tegenover uitvaartpersoneel tegenwoordig: het uitvaartpersoneel werd gemarginaliseerd en moest zelfs letterlijk buiten de stadsgrenzen verblijven. Door de verontreiniging die naar de overtuiging van de Romeinen het constante contact met de doden met zich meebracht, werden deze lieden als een gevaar voor de rest van de bevolking gezien. Toch verschilden de taken die ze uitvoerden tijdens uitvaarten niet veel van die van hedendaags uitvaartpersoneel en was er vraag naar deze lieden.² Bovendien haalde het uitvaartpersoneel ook lichamen op waar niemand zich om bekommerde en droegen ze zo bij aan het algemeen welzijn.

Waarom werden deze personen dan gezien als gevaarlijk, terwijl ze tegelijkertijd een maatschappelijk noodzakelijke taak vervulden? De

---

¹ H.I. Flower, *Ancestor Masks and Aristocratic Power in Roman Culture* (Oxford 1996) 94; J.M.C. Toynbee, *Death and Burial in the Roman World* (Londen 1971) 45.

² V.M. Hope, *Death in Ancient Rome: A Sourcebook* (Londen 2007) 91-92.

wisselwerking tussen de uitvaartondernemers en de 'rest' van de bevolking is onduidelijk. Het doel van dit artikel zal zijn deze onduidelijkheid weg te nemen en zowel het functioneren van de verschillende soorten uitvaartondernemers als de reden voor de negatieve relatie tussen de uitvaartondernemers en de gemeenschap vast te stellen. De voornaamste reden voor de abominabele sociale positie van het uitvaartpersoneel is de zojuist genoemde verontreiniging door contact met de doden. Maar we kunnen nog andere bronnen van verontreiniging vinden naast contact met de doden, waarvan sommige meer verontreinigend waren dan andere. Deze verschillende bronnen zullen in het artikel worden besproken. Het bestaan van verschillende bronnen van de verontreiniging had consequenties voor een 'verontreinigingshiërarchie' binnen het uitvaartpersoneel.

Handelingen van uitvaartspecialisten

Wanneer een Romein overleed, raakten zowel de nabestaanden als de overledene in een verontreinigde en hierdoor marginale staat. Het huishouden werd *funestus* en stond voor een bepaalde tijd buiten de samenleving.³ Tijdens deze periode van *funestus* konden de familieleden niet deelnemen aan het alledaagse leven omdat de overledene nog dichtbij hen was. Zowel het huishouden als de overledene bestonden in een aparte wereld. Deze marginale staat werd voor het huishouden en de overledene opgeheven nadat de laatste reinigingsrituelen hadden plaatsgevonden op de negende dag na de uitvaart.⁴

De reinigingsrituelen waren enkel van toepassing op de nabestaanden van de overledene en de overledene zelf. De betrokken uitvaartspecialisten namen geen deel aan de reinigingsrituelen, maar waren, door hun contact met overledenen, wel *funestus* geworden. Op deze manier bleven ze onrein. Tijdens de vroege keizertijd werd uitvaartpersoneel zelfs in dezelfde groep geplaatst als criminelen in gevangnissen en prostituees in bordelen. Deze drie groepen waren personen die door hun bezigheid of beroep onlosmakelijk waren verbonden met een onreine en niet benijdenswaardige

---

³ J. Bodet, 'Death, the afterlife and other last things: Rome' in: S.I. Johnston ed., *Religions of the ancient world: a guide* (Cambridge 2004) 489-492: 490.

⁴ E.-J. Graham, *The burial of the urban poor in Italy in the late Roman Republic and early empire* (Oxford 2006) 36.

manier van leven.⁵ Ze hadden het stigma van *infamis* (onteerd); volgens Bodel en Lindsay in het geval van uitvaartspecialisten door het directe contact met overledenen.⁶ Uitvaartspecialisten hadden op verschillende manieren contact met de overledene: bij het wassen en parfumeren van een overledene; het rouwen en musiceren tijdens de periode van opbaring en tenslotte het leiden van een uitvaartprocessie.

Het wassen en parfumeren van een overleden Romein gebeurde traditioneel door de vrouwelijke leden van het huishouden.⁷ De erfgenaam werd echter geacht het overzicht te behouden over de begrafenisactiviteiten en de correcte uitvoering hiervan. Dit betekende dat hij, naast de vrouwen van het huishouden, deel moest nemen aan verschillende rituelen. Tegelijkertijd had dit tot gevolg dat de vrouwen en de erfgenaam de doodsverontreiniging binnen de familie konden verspreiden. Hoewel voor deze verontreiniging reinigingsrituelen aanwezig waren aan het einde van de rouwperiode, bleek het inhuren van professionele uitvaartspecialisten een uitkomst, omdat men op deze manier direct contact met de doden kon vermijden.⁸ Aan het einde van de Republiek werd steeds frequenter professioneel uitvaartpersoneel ingehuurd om taken over te nemen. In het geval van het wassen en parfumeren van de overledene waren de *pollinctores* degenen die deze taken, inclusief de daaruit voortkomende verontreiniging, overnamen van de familie.⁹

Een *pollinator* werd in de eerste plaats ingehuurd om het lichaam te parfumeren zodat de snelle ontbinding van het lichaam werd tegengegaan; het wassen van het lichaam was een taak van secundair belang. Om de ontbinding van het lichaam tegen te gaan werd gebruik gemaakt van verschillende materialen zoals zout, honing en mirre.¹⁰ Naast de *pollinctores*

---

⁵ J. Bodel, 'Dealing with the dead: undertakers, executioners and potter's fields in ancient Rome' in: V.M. Hope en E. Marshall ed., *Death and Disease in the Ancient City* (Londen 2000) 128-151: 142.

⁶ H. Lindsay, 'Death-pollution and funerals in the city of Rome' in: V.M. Hope en E. Marshall ed., *Death and Disease in the Ancient City* (Londen 2000) 152-172: 158; Bodel, 'Dealing with the dead', 141-144.

⁷ K. Mustakallio, 'Roman funerals: identity, gender and participation' in: K. Mustakallio, J. Hanks, H.-L. Sanio en V. Vuolanto ed., *Hoping for Continuity. Childhood, Education and Death in Antiquity and the Middle Ages* (Rome 2005) 179-190: 182.

⁸ Lindsay, 'Death-pollution', 158.

⁹ Bodel, 'Dealing with the dead', 138.

¹⁰ Lindsay, 'Death-pollution', 158.

hadden de lijkdragers (*vespillones*) en de beulen (*carnifices*) ook direct contact met overledenen.¹¹ De benaming *vespillones* was afgeleid uit het feit dat deze personen de lichamen van overledenen die bleven liggen in de straten wegdroegen in de avonduren (*vespertino tempore*).¹² Naast hun taak lichamen uit de straten van Rome te verwijderen, konden deze personen ook worden ingehuurd als professionele dragers. Er zijn verschillende redenen voor het opnemen van de beulen in de groep van uitvaartspecialisten.

Allereerst moet worden gekeken naar de plaats waar de beulen verbleven. Plautus en Seneca de Oudere vertellen in hun werken dat de beulen zich buiten de stadspoorten ophielden.¹³ In Rome lijkt de meest logische poort hiervoor de Porta Esquilina te zijn geweest.¹⁴ Buiten de Porta Esquilina bevond zich een plek die gereserveerd was voor executies.¹⁵ Volgens Bodel lag deze plek dichtbij de *puticuli*, massagraven waar de lichamen van de overledenen in verdwenen die geen uitvaart kregen, en fungeerde het als plek waar de lichamen van de personen die geen begrafeniserituelen mochten ondergaan bleven liggen om weg te rotten of uit elkaar werden getrokken door wilde beesten.¹⁶ Juvenalis noemt op zijn beurt de *carnifices* samen met de kistenmakers, een connectie die volgens Bodel niet alleen een conceptuele, maar ook een topografische verbinding zou kunnen weergeven.¹⁷ Het is in ieder geval erg aannemelijk dat de beulen zich net buiten de Porta Esquilina bevonden, net als de uitvaartspecialisten die hun verblijfplaats hadden bij de *lucus Libitina*. De naam *lucus Libitina* was afgeleid van de naam van de Romeinse godin van de uitvaarten: *Libitina*. Deze plek vormde de verblijfplaats van de uitvaartspecialisten, gelegen dichtbij de Porta Esquilina, en fungeerde naast verblijfplaats ook als plek waar uitvaartbenodigdheden konden worden gekocht.

Een volgende reden wordt gegeven door de *Lex Puteolana*. Het eerste gedeelte van deze wet stelt namelijk verschillende eisen aan de

---

¹¹ Lindsay, 'Death-pollution', 166; Juvenalis, *Saturam* 8.175.

¹² F.P. Retief en L. Cilliers, 'Burial customs and the pollution of death in ancient Rome: procedures and paradoxes', *Acta Theologica* 26.2 (2006) 128-146: 133; Bodel, 'Dealing with the dead', 138.

¹³ Plautus, *Pseudolus* 330-335; Seneca de Oudere, *Controversiae* 1.2.21 noot 3.

¹⁴ T.P. Wiseman, *Catullus and His World: A Reappraisal* (Cambridge 1985) 7.

¹⁵ Bodel, 'Dealing with the dead', 145; Tacitus, *Annales* 15.60.

¹⁶ Hope, *Death in Ancient Rome*, 132-133; Bodel, 'Dealing with the dead', 145; Horatius, *Epodon* 5.100.

¹⁷ Bodel, 'Dealing with the dead', 145.

gecontracteerde uitvaartondernemers.¹⁸ Het belang van deze wet met het oog op de beulen is het feit dat de beulen worden vermeld als deel van het personeel van de contractant. Naast het feit dat de beul contact had met het uitvaartpersoneel, betekende dit ook dat de beul onderhevig was aan dezelfde leefomstandigheden als het uitvaartpersoneel. De nabijheid van de plek waar de beulen verbleven bij de lucus Libitina, het hebben van dezelfde of vergelijkbare leefomstandigheden en de gedeelde verontreiniging door de dood, zijn genoeg redenen voor het opnemen van de beulen in de groep van het uitvaartpersoneel.

Er moet kort worden stilgestaan bij de representativiteit van de *Lex Puteolana*. De vraag blijft namelijk of de bevindingen op basis van deze tekst ook golden voor andere Romeinse steden en in het bijzonder Rome. Bodel zegt hierover het volgende:

(...) if the interpretation given above of the phrase *lucar Libitinae* in the inscription of Marius Lupercianus of Bergomum is accepted, then Puteoli was not the only Italian city to boast a local grove of Libitina; and if we can assume, as I think we can, that other Italian municipalities likewise followed Rome in establishing headquarters for their local undertakers at suburban *luci Libitinae*, then the case for viewing Puteoli's grove of Libitina as a product of the special attentions devoted to the town by Augustus becomes less compelling.¹⁹

Volgens Bodel was de lucus Libitina bij Puteoli dus het resultaat van navolging van praktijken uit Rome. Alhoewel de redenering van Bodel niet op feiten is gebaseerd, maar op een bepaalde interpretatie van bronnen, steunen andere auteurs deze aanname.

Een *praeficia*, een professionele klaagvrouw, is een voorbeeld van een specialist die geen direct contact met de overledene had, maar wel in de directe omgeving van het overleden lichaam aanwezig was en daardoor ook verontreinigd raakte. Deze specialisten waren aanwezig bij de opbaring van de overledene en hadden als taak om luidruchtig te rouwen zodat de juiste atmosfeer werd gecreëerd. Varro stelt dat deze specialisten ook aan de

---

¹⁸ F. Hinard en J.C. Dumont, *Libitina. Pompes funèbres et supplicies en Campanie à l'époque d'Auguste* (Parijs 2003) 17-19.

¹⁹ J. Bodel, *Graveyards and Groves. A Study of the Lex Lucerina* (Cambridge 2004) 74-75.

familieleden konden tonen hoe de rouwklachten moesten worden uitgevoerd: dit is een aanwijzing voor het daadwerkelijk professionele karakter van deze uitvaartspecialisten.²⁰ Andere professionals die aanwezig waren tijdens de opbaringsperiode waren muzikanten, zoals fluitspelers (*tibicines*).²¹ Ondanks het feit dat zij het lichaam van de overledene niet aanraakten, werden ook deze professionals wel gezien als verontreinigd door hun aanwezigheid bij het lichaam.

Naast de taak van het creëren van een juiste atmosfeer hadden de muzikanten en de klaagvrouwen nog een andere taak: zij maakten ook deel uit van de processie naar het graf en hadden dan de taak om de rest van de gemeenschap te waarschuwen voor een dood lichaam dat door de straten trok.²² De muzikanten en klaagvrouwen vervulden dus eerder taken voor de familie en de gemeenschap dan voor de doden, in tegenstelling tot de *pollinctores*. Lindsay beargumenteert dat de fluitspelers niet zozeer werden geweerd vanwege de taken die ze uitvoerden binnen een uitvaart, die waren immers niet gericht op het lichaam, maar dat ze werden geweerd op basis van hun deelname aan de begrafenisrituelen en omdat ze de doodsverontreiniging niet konden verwijderen.²³ Naast de muzikanten en klaagvrouwen speelden ook acteurs (*artifices*) een rol bij de processie.²⁴ De acteurs hadden een belangrijke functie tijdens de processie; zij moesten de voorouders van de overledene tot leven wekken door middel van de bekende *imagines*, de wassen maskers die de overleden voorouders moesten afbeelden.²⁵ De acteurs liepen voor de overledene uit waarbij de laatste acteur de overledene zelf moest voorstellen.

De verschillen tussen de professionals en tussen de oorzaken van hun verontreiniging worden door het voorgaande duidelijk. De professionals die direct contact hadden met de doden werden op basis van dit contact en deelname aan de begrafenisrituelen geweerd door de rest van de gemeenschap. De specialisten die geen direct contact hadden met de doden werden enkel geweerd op basis van hun deelname aan de begrafenisrituelen. Een belangrijk aspect van de mate van verontreiniging was het wel of niet directe contact met het lichaam van de overledene, maar

---

²⁰ Varro, *de Lingua Latina* 7.70.

²¹ Cicero, *de Legibus* 2.59.

²² Lindsay, 'Death-pollution', 161.

²³ Ibidem.

²⁴ Suetonius, *Caesar* 84.

²⁵ Flower, *Ancestor Masks*, 99-100.

toch zien we dat de bovengenoemde professionals allen als verontreinigd werden gezien omdat ze werkzaam waren in de uitvaartbranche.

Een klasse apart

Het is bekend dat er uitvaartondernemers waren die ook buiten de uitvaartbranche werkzaam waren. Waren zij dan wellicht minder verontreinigd?

Een voorbeeld hiervan is een *dissignator*: een uitvaartspecialist die kon worden ingehuurd om de processie naar het graf te leiden.²⁶ Deze ceremoniemeester was niet alleen werkzaam in de uitvaartbranche; Plautus spreekt over *dissignatores* die bij theatervoorstellingen de aanwezigen naar hun plaats begeleiden.²⁷ Een *dissignator* was dus zowel werkzaam in de uitvaartbranche als in de publieke sfeer. Het eigenaardige hiervan is dat de verontreiniging van de *dissignator*, die het gevolg was van deelname aan een begrafenis blijkbaar erg gering was en overkomelijk voor de gemeenschap. Als dit niet het geval zou zijn geweest, zou hij immers geweerd zijn op basis van zijn verontreiniging. Of is er een andere verklaring voor het diverse takenpakket van de *dissignator*?

Een mogelijk antwoord wordt gegeven door een clause van de *Tabula Heracleensis*.²⁸ De *Tabula Heracleensis* is een grote inscriptie die is gevonden bij de antieke stad Heraclea in Lucanië. De regelgeving in deze inscriptie bestaat uit vijf verschillende delen, door M.H. Crawford rond 45 voor Christus gedateerd.²⁹ De belangrijkste regel uit de *Tabula Heracleensis* in het licht van dit artikel is de volgende:

(...) hiernaast is het voor iemand die het beroep van veilingmeester, ceremoniemeester bij uitvaarten of uitvaartpersoneel actief uitvoert, verboden om zich verkiesbaar te stellen voor het ambt van *duumvir* of *triumvir* of elke andere

---

²⁶ Toynbee, *Death and Burial*, 47.

²⁷ Plautus, *Poenulus* 19-20.

²⁸ C. Nicolet en M.H. Crawford, 'Tabula Heracleensis' in: M.H. Crawford ed., *Roman Statutes I* (Londen 1996) 355-391.

²⁹ Nicolet en Crawford, 'Tabula Heracleensis', 362.

magistraatfunctie in een *municipium* of kolonie of prefectuur (...).³⁰

De verklaring die door de *Tabula Heracleensis* wordt gegeven voor de mogelijkheid voor een *dissignator* om ook taken binnen de gemeenschap uit te voeren is afhankelijk van het wel of niet actief uitvoeren van de functie. Als hij de taken in de uitvaartbranche niet actief uitvoerde, kon hij zich verkiesbaar stellen voor ambten. Echter blijkt uit de regelgeving van de *Tabula Heracleensis* ook dat ander uitvaartpersoneel zich verkiesbaar kon stellen voor ambten als ze niet actief werkzaamheden uitvoerden in de uitvaartbranche. Dit wijst in de richting van het feit dat de verontreiniging en het negatieve beeld van het uitvaartpersoneel niet alleen werd bepaald door de associatie met de dood. Dan had het namelijk geen verschil moeten maken of de *dissignator* en de andere uitvaartspecialisten wel of niet actief waren in de uitvaartbranche; ze bleven per definitie verontreinigd.

De verschillende soorten verontreiniging

Het blijkt dat we een onderscheid kunnen maken tussen verschillende soorten verontreiniging. Deze moderne categorisering leidt tot een beter begrip van de positie en status van het uitvaartpersoneel.

De eerste soort verontreiniging die te onderscheiden is, is de overdrachtsverontreiniging. Deze verontreiniging was enkel bij beulen aanwezig. Bij overdrachtsverontreiniging is door de executie de status van de crimineel overgegaan op de beul. Deze statusoverdracht dient nader te worden toegelicht. Theodor Mommsen stelt dat personen die ter dood werden veroordeeld voor schendingen tegen de staat, werden gewijd aan een bepaalde godheid.³¹ Dit werd volgens Mommsen gedaan zodat de veroordeelde geëxecuteerd kon worden zonder dat het Romeinse volk hoefde te vrezen voor een goddelijke vergelding. De veroordeelde werd een *homo sacer*, behoorde niet meer tot de Romeinse gemeenschap en kon

---

³⁰ Nicolet en Crawford, 'Tabula Heracleensis', 375. Vertaling door auteur op basis van de Engelse vertaling van C. Nicolet en M.H. Crawford.

³¹ Th. Mommsen, *Römisches Strafrecht* (Leipzig 1899) 900-904.

straffeloos worden gedood.³² Het was normaal gesproken strafbaar om een gewijd object met geweld te behandelen.³³ Macrobius legt echter uit dat het aanvaard was om een *homo sacer* te doodden omdat de Romeinen veronderstelden dat de gewijde personen hun zielen waren verschuldigd aan de goden en ze wilden dat deze zielen zo snel mogelijk naar de goden konden worden overgebracht.³⁴ De taak van het scheiden van de ziel van het lichaam viel ten deel aan de beul. Bodel stelt dat de naam van de beulen (*carnifex*: ‘vleesmaker’) van deze taak is afgeleid; de beul scheidde de ziel van het lichaam waardoor het lichaam dat achterbleef niet meer was dan vlees.³⁵ De rol van de beul was paradoxaal: hij bewees de gemeenschap een dienst, maar nam de status van de veroordeelde over en werd zelf een banneling: iemand die daadwerkelijk wettelijk en religieus buiten de gemeenschap stond. Net als zijn slachtoffers moest hij geweerd worden uit de stad omdat hij anders zijn verontreiniging verspreidde.

Naast de overdrachtsverontreiniging bestond de zogenaamde morele verontreiniging. Deze verontreiniging was een verontreiniging van uitvaartpersoneel die niet per definitie met de dood te maken had. De morele verontreiniging had vooral te maken met de normen, waarden en morele overwegingen van de Romeinse samenleving. Een belangrijke bron met betrekking tot morele verontreiniging was de *Tabula Heracleensis*: waarom stonden namelijk de beroepen veilingmeester, ceremoniemeester bij uitvaarten en uitvaartmedewerker op dezelfde voet? De beroepen waren niet willekeurig gekozen; in Halaesa, een oude stad op Sicilië, werd iedereen die ooit een beroep had uitgevoerd uitgesloten van lokale ambten.³⁶ De beroepen van de *Tabula Heracleensis* moeten dus een relatie met elkaar hebben gehad. De beroepen waren gerelateerd aan elkaar op een manier die wij misschien niet verwachten: in Cicero’s *Pro Publio Quinctio* vergelijkt hij het bijwonen van een gedwongen veiling met het bijwonen van de eigen uitvaart waarbij de aanwezigen niet vrienden zijn, maar uitdragers die als beulen het lichaam van de overledene (het eigendom) uit elkaar trekken.³⁷

---

³² Bodel, ‘Dealing with the dead’, 144; Dionysius van Halicarnassus, *Antiquitates Romanae* 2.10.3.

³³ Macrobius, *Saturnalia* 3.7.5-7.

³⁴ Ibidem.

³⁵ Bodel, ‘Dealing with the dead’, 144.

³⁶ Ibidem, 140.

³⁷ Cicero, *Pro Publio Quinctio* 49-50.

De verbinding tussen deze drie beroepen had hiernaast ook te maken met een van de Romeinse economische tegenstrijdigheden: het was geaccepteerd om veel geld te hebben en te proberen meer te krijgen dan een ander, behalve als dit ten koste ging van een ander persoon. Cicero noemt bijvoorbeeld beroepen zoals architect en leraar goede beroepen, terwijl hij beroepen als woekeraar en belastingininner als vulgaire en negatieve beroepen ziet.³⁸ De beroepen in de *Tabula Heracleensis* vallen ook onder deze beroepen: veilingmeesters verdienden geld door eigendommen van personen te veilen terwijl uitvaartpersoneel geld verdiende door de dood van iemand anders.

Ook in de *Satyricon* van Petronius komen de uitvaartondernemers aan bod. Het werk van uitvaartondernemers wordt in dit werk een *honesta negotiatio* genoemd; een respectabel beroep.³⁹ Courtney stelt in zijn werk dat deze vermelding de vulgaire normen en waarden van Trimalchio's vriendenkring weergeeft: rijkdom is in die kringen het belangrijkste en elke manier van rijkdom vergaren is respectabel en toegestaan.⁴⁰ Vanwege deze verwerpelijke standaarden werden de uitvaartondernemers in de vriendenkring van Trimalchio niet geweerd, maar genoten ze juist enig aanzien.

Dat een persoon begraven als handeling op zichzelf niet negatief was wordt onder andere duidelijk gemaakt door de *Digesten*. Hierin wordt namelijk gesteld dat het begraven van een overleden persoon een *negotium humanitatis* was: een daad van menselijkheid.⁴¹ De negatieve houding ten opzichte van uitvaartpersoneel lag in het feit dat ze geld vroegen voor een handeling die in principe een verplichting aan de menselijkheid was. Hiernaast stelt Gardner dat de keuze voor de drie beroepen in de *Tabula Heracleensis* is gemaakt om corruptie te vermijden, aangezien veilingmeesters, ceremoniemeesters en uitvaartpersoneel betaald werk deden voor de lokale autoriteit.⁴² Ook Gardner wijst dus in de richting van een financiële reden in plaats van een reden in verband met begraven en de dood. De morele verontreiniging verklaart ook het weigeren van het actief uitvoeren van de genoemde beroepen in de *Tabula Heracleensis*: als een persoon zou stoppen met werken als veilingmeester of uitvaartspecialist, viel het bezwaar weg en kon hij zich verkiesbaar stellen.

---

³⁸ Cicero, *de Officiis* 150-151.

³⁹ Petronius, *Satyricon* 38.

⁴⁰ E. Courtney, *A Companion to Petronius* (Oxford 2001) 87.

⁴¹ *Digesta* 11.7.14.7.

⁴² J.F. Gardner, *Being a Roman Citizen* (Londen 1993) 134.

Als laatste speelde ook de religieuze verontreiniging een rol bij het overlijden. Contact met de doden had meerdere gevolgen: het had effect op interpersoonlijke relaties, het uitvoeren van officiële verplichtingen werd bemoeilijkt en er was geen contact mogelijk met de goden.⁴³ Het oplopen van religieuze verontreiniging had dus vooral gevolgen voor magistraten en priesters. De religieuze verontreiniging die het uitvaartpersoneel met zich meedroeg, moest zo ver mogelijk verwijderd blijven van deze magistraten en priesters aangezien de voorspoed van de staat met deze publieke figuren was verbonden.⁴⁴ De waarschuwingshandelingen, zoals de muzikanten en de klaagvrouwen, zullen in de eerste plaats vooral voor deze personen zijn bedoeld en in de tweede plaats voor de andere burgers van de gemeenschap. Zowel Bodel als Lindsay stellen dat het concept van religieuze verontreiniging en de rituelen die hiermee samenhangen erg waren afgezwakt in de tweede eeuw na Christus; de reinigingsrituelen waren rond deze tijd niet meer dan fossielen.⁴⁵ Het concept van religieuze verontreiniging was langzaam maar zeker naar de achtergrond verdwenen en een meer pragmatische kijk op de aanwezigheid van de dood had deze plaats ingenomen.⁴⁶ Of de problematiek die religieuze verontreiniging met zich meebracht voor magistraten en priesters ook afzwakte in de tweede eeuw is niet duidelijk; wel kan worden gezegd dat in de eerste eeuw na Christus deze problematiek zeker nog aanwezig was.⁴⁷

De pragmatische houding tegenover de dood kwam vooral naar voren bij het opruimen van ongewilde lichamen en hoe de Romeinse autoriteiten met deze problemen omgingen. De *puticuli* waar de ongewilde lichamen in verdwenen waren geen *loca religiosa*, maar *loca publica*: plekken die eigendom waren van de *populus Romanus* en konden worden gebruikt door iedereen die Romeins burger was.⁴⁸ Bij deze plekken was het niet mogelijk voor private burgers om religieuze rituelen uit te voeren.⁴⁹ De profane houding van de autoriteiten tegenover de *puticuli* was ook van toepassing op de lichamen die in deze kuilen werden geworpen. Hiernaast zijn er ook inscripties overgeleverd die mensen aansporen geen afval, inclusief lijken, te

---

⁴³ Retief en Cilliers, 'Burial customs', 128.

⁴⁴ Bodel, 'Dealing with the dead', 142.

⁴⁵ Ibidem; Lindsay, 'Death-pollution', 166.

⁴⁶ Retief en Cilliers, 'Burial customs', 128.

⁴⁷ Plinius de Oudere, *Naturalis Historia* 18.119-18.120.

⁴⁸ Bodel, 'Dealing with the dead', 134.

⁴⁹ Cicero, *de Legibus* 2.58.

dumpen op bepaalde plekken buiten de stad, een aanwijzing voor een pragmatische houding tegenover lijken.⁵⁰ De ongewilde lichamen in de stad werden door de Romeinse autoriteiten gezien als een praktisch probleem (een opstapeling van lijken) en niet als een probleem dat religieuze verontreiniging veroorzaakte.⁵¹

Hiërarchie van het uitvaartpersoneel

Door het vaststellen van de verschillende soorten verontreiniging wordt het mogelijk een hiërarchie op te stellen binnen de gemeenschap van uitvaartspecialisten in het antieke Rome. De hiërarchie binnen het uitvaartpersoneel was gebaseerd op de sociale status van de verschillende uitvaartspecialisten en moet niet worden gezien als een politieke of wettelijk bepaalde hiërarchie. De volgende hiërarchie is gebaseerd op de soort en mate van verontreiniging, de verschillende taken die werden uitgevoerd en op de mate waarin de desbetreffende beroepsgroep werd geweerd uit de stad.

Werkzaam in twee werelden

We beginnen bij de groep die het minst werd geweerd en die dus het hoogste staat in deze hiërarchie. De *dissignatores* behoorden tot deze groep.⁵² De *dissignator* wordt vaak geassocieerd met de benaming *praeco*, een benaming die ‘heraut’ of ‘veilingmeester’ kon betekenen.⁵³ Bodel zegt over deze associatie dat de positie van deze personen in de samenleving niet erg hoog was, maar wel hoger dan de personen die in direct contact stonden met overledenen.⁵⁴ Ook uit de epigrafische hoek komen aanwijzingen voor de hogere status van deze personen: er zijn grafstenen overgeleverd met de titels *praeco* en *dissignator* erop en dit is een teken dat deze personen zich niet

---

⁵⁰ *Corpus Inscriptionum Latinarum* 1.838, 1.839, 1.2981.

⁵¹ Bodel, ‘Dealing with the dead’, 134.

⁵² Horatius, *Epistularum* 1.7.6; Seneca de Jongere, *de Beneficiis* 6.38.4; Quintilianus, *Declamationes Maiores* 6.8.

⁵³ Bodel, ‘Dealing with the dead’, 139.

⁵⁴ *Ibidem*.

schaamden voor hun werk.⁵⁵ De *dissignatores* en *praecones* verschilden ook van ander uitvaartpersoneel omdat zij ook werkzaamheden uitvoerden in private en publieke sferen.⁵⁶ Zo deden ze mededelingen, leidden ze veilingen van eigendom, werkten ze als zaalwachters in de theaters of traden ze op als scheidsrechters bij atletiekwedstrijden.⁵⁷

Andere specialisten die tot de groep behoorden die werkzaamheden in meerdere branches uitvoerden waren de acteurs (*artifices*) en de muzikanten (*tibicines, siticines en tubicines*).⁵⁸ Naast hun rol in een processie waren acteurs ook werkzaam in theaters. De muzikanten waren naast hun rol tijdens uitvaarten ook werkzaam in theaters en bij diners van de hogere klassen.⁵⁹

De middenmoot

Na de groep van specialisten die geen direct contact met de doden had en ook werkzaam buiten de uitvaartbranche, kwam de groep die ook geen direct contact had, maar wel enkel werkzaam was in de uitvaartbranche. De doodsverontreiniging van de specialisten die tot de middenmoot behoorden zal door het ontbreken van het directe contact met de doden minder zijn geweest dan die van bijvoorbeeld *pollinctores*. Door het uitsluitend uitvoeren van werkzaamheden in de uitvaartbranche konden zij echter niet tot de groep met de hoogste status worden gerekend. Een voorbeeld van specialisten in de middenmoot waren de kistenmakers (*fabri sandapilarum*).⁶⁰ Na deze groep komt de grote groep van specialisten die enkel werkzaam waren in de uitvaartbranche en hun werkzaamheden in de nabijheid van de doden uitvoerden. Deze groep voerde zijn werkzaamheden nog dichter bij de overledenen uit dan de voorgaande groep waar de kistenmakers toe behoorden. De eerder genoemde klaagvrouwen behoorden tot deze groep,

---

⁵⁵ *CIL* 1.2997a; *CIL* 10.5429.

⁵⁶ Bodel, 'Dealing with the dead', 139.

⁵⁷ Th. Mommsen, *Römisches Staatsrecht I* (Leipzig 1876) 347; Plautus, *Poenulus* 19-20; *Digesta* 3.2.4.1.

⁵⁸ Lindsay, 'Death-pollution', 164; Suetonius, *Caesar* 84; Bodel, 'Dealing with the dead', 138; Cicero, *de Legibus* 2.59.

⁵⁹ J.E. Scott, 'Roman music' in: E. Wellesz ed., *New Oxford History of Music. Volume I: Ancient and Oriental Music* (Londen 1957) 404-420: 413-416.

⁶⁰ Juvenalis, *Saturam* 8.175-8.176.

evenals de grafdelvers (*fossores*) en lijkverbranders (*ustores*).⁶¹ De werkzaamheden in de nabijheid van de doden zorgden voor een grotere marginalisering en zo voor een lagere plek in de hiërarchie dan mensen werkend in bovenstaande beroepen.

Nog lager in de hiërarchie stonden de specialisten die direct contact hadden met het overleden lichaam. Allereerst behoorden de *pollinctores* tot deze groep: tijdens het wassen en parfumeren van het lichaam stonden zij in direct contact met de dode. Ook de lijkdragers (*vespillones*) maakten deel uit van deze groep.⁶²

Beulen: het laagste van het laagste

De laatste en laagste plek in de hiërarchie werd ingenomen door een bijzondere groep: de beulen (*carnifices*).⁶³ De taken van een carnifex hadden in de meeste gevallen niets met uitvaarten te maken. Allereerst voerde de carnifex natuurlijk executies uit en juist deze handeling maakte van hem de meest gevreesde persoon van de stad. De verontreiniging van de beul nam naast de doodsverontreiniging een extra dimensie aan. Het werd nog erger: door het executeren van een veroordeeld persoon nam de beul de status van deze persoon over en kreeg daardoor naast de doodsverontreiniging ook de status van banneling; het resultaat van de eerder besproken overdrachtsverontreiniging.⁶⁴

Naast het uitvoeren van executies moest de beul ook het lichaam van de geëxecuteerde opruimen. Als de executie op de hiervoor bedoelde plek buiten de Porta Esquilana had plaatsgevonden, kon het lichaam daar blijven liggen. Als de executie in de stad had plaatsgevonden, moest het lichaam naar de gereserveerde plek buiten de stad worden gesleept. In de *Lex Puteolana* wordt gezegd dat de persoon die het lichaam van de geëxecuteerde wegsleepte, dit alleen mocht doen als hij rode kleding droeg en een bel luidde.⁶⁵ Plautus noemt in zijn werk ‘slagers met bellen’; uit de context wordt duidelijk dat hiermee beulen worden bedoeld.⁶⁶ De bellen hadden

---

⁶¹ Catullus, *Carmina* 22.10-22.11, 59.5; Lucanus, *Bellum Civile* 8.738.

⁶² Lindsay, ‘Death-pollution’, 166.

⁶³ Juvenalis, *Saturam* 8.175.

⁶⁴ Bodel, ‘Dealing with the dead’, 144.

⁶⁵ Hinard en Dumont, *Libitina*, 19.

⁶⁶ Plautus, *Pseudolus* 330-335.

dezelfde functie als de muzikanten tijdens de processie: ze moesten personen waarschuwen voor de naderende verontreiniging. Echter was de verontreiniging van een beul niet beperkt tot doodsverontreiniging; er waren meerdere soorten verontreiniging die de status van de beul bepaalden.

Conclusie

Het voorgaande was een analyse van de negatieve houding ten opzichte van het uitvaartpersoneel in het antieke Rome. Allereerst is vastgesteld dat de verontreiniging van het uitvaartpersoneel tijdens uitvaartwerkzaamheden werd veroorzaakt door het werkzaam zijn in de uitvaartbranche en door het contact dat ze hadden met dode lichamen. Er is echter wel een verschil te zien tussen verschillende soorten uitvaartpersoneel: een *dissignator* genoot een enigszins hogere sociale positie in vergelijking met een *pollinctor*. De lage status van de *pollinctor* en de hogere status van de *dissignator* werd onder andere bepaald door het directe of indirecte contact met de overledene. Een belangrijke graadmeter voor de mate van verontreiniging was de fysieke afstand tot het dode lichaam.

Het negatieve beeld werd echter ook door andere factoren bepaald. Uit de *Tabula Heracleensis* is namelijk naar voren gekomen dat vooral het actief uitvoeren van werkzaamheden in de uitvaartbranche kwalijk was en niet zozeer de verontreiniging veroorzaakt door het contact met het dode lichaam; als de uitvaartspecialisten niet actief waren in de uitvaartbranche, was het bekleden van een politiek ambt toegestaan.

Bij het behandelen van de verschillende soorten verontreiniging veroorzaakt door de dood, waren de beulen de enigen die te maken hadden met de overdrachtsverontreiniging. Door het executeren van een veroordeelde crimineel werd de status van de crimineel overgedragen op de beul waardoor hij daadwerkelijk buiten de gemeenschap stond. De overdrachtsverontreiniging verklaart waarom de beulen geen deel uitmaakten van de gemeenschap, maar niet waarom de andere uitvaartspecialisten werden geweerd.

De religieuze verontreiniging die werd veroorzaakt door de dood had voornamelijk invloed op de relatie met de goden. In de tweede eeuw na Christus was het concept religieuze verontreiniging en de reinigingsrituelen voor deze verontreiniging erg afgezwakt. Toch bleef de positie van

uitvaartpersoneel in die tijd onveranderd; een aanwijzing dat de reden voor de negatieve houding tegenover uitvaartpersoneel uit een andere hoek afkomstig was.

De voornaamste reden voor de negatieve houding ten opzichte van het uitvaartpersoneel lijkt de morele verontreiniging te zijn geweest. Het feit dat de uitvaartspecialisten geld verdienden ten koste van andere personen en dat ze geld vroegen voor een 'daad van menselijkheid' (*negotium humanitatis*) was moreel onaanvaardbaar voor de gemeenschap en dergelijke moreel verwerpelijke lieden konden beter buiten de gemeenschap blijven. De morele verontreiniging verklaart hiernaast ook de scheiding tussen actieve en niet-actieve werkzaamheden in de uitvaartbranche, naar voren gebracht door de *Tabula Heracleensis*.

Hiernaast is ook een sociale hiërarchie binnen de gemeenschap van het uitvaartpersoneel opgesteld; een hiërarchie gebaseerd op direct of indirect contact met het dode lichaam en het werkzaam zijn in enkel de uitvaartbranche of ook in private en publieke sferen. De hoogste plek werd ingenomen door de *dissignatores*, *praecones*, acteurs en verschillende muzikanten en de onderste plek door de beulen.

Uit het voorgaande is duidelijk geworden dat er grote verschillen zijn tussen de Romeinse en de moderne Westerse cultuur op het gebied van uitvaarten. Tegenwoordig zien we dat steeds meer uitvaarten ingewikkelder en 'persoonlijker' worden wat tot gevolg heeft dat tegenwoordig veel meer mensen betrokken zijn bij een uitvaart. Als de Romeinse houding ten opzichte van uitvaartpersoneel in deze tijd nog van kracht zou zijn, zou de groep mensen die werd geweerd op basis van doodsverontreiniging veel groter zijn geweest. Denk bijvoorbeeld aan de rondvaartboot van Harry Mulisch; zelfs de reder zou in dat geval verontreinigd zijn en geweerd worden uit de gemeenschap.